

wordt op de technische kant van het drukken en binden. Op enkele plaatsen wordt beschreven van wat voor soort drukpersen het bedrijf gebruik maakte, maar een duidelijke uiting voor de niet-ingewijde lezer is in het boek niet te vinden.

Het boek is verder voorzien van noten, en in de vier bijlagen zijn achtereenvolgens opgenomen: een (beknopte) genealogie van de familie Van Gorcum, een lijst met werknemersaantallen bij Van Gorcum (1850-1907), een lijst van uitgaven en drukwerk door Van Gorcum (1800-1925) en een inventaris van het archief van Van Gorcum & Comp.

B. C. Meijerman

H. Westhoff, *Geestelijke bevrijders. Nederlandse katholieken en hun beweging voor geestelijke volksgezondheid in de twintigste eeuw* (KDC Bronnen & studies XXX; Nijmegen: Valkhoff pers, 1996, 694 blz., ISBN 90 5625 010 8).

In opdracht van het dokter Carel Kortenhofstonds schreef medisch historica Hanneke Westhoff de 'héle geschiedenis' van de Nederlandse katholieken en hun beweging voor geestelijke volksgezondheid in de twintigste eeuw. Daarmee bedoelt de auteur dat organisatorische aspecten en ideeën geïntegreerd aan bod komen. Juist in die 'intrinsieke samenhang' zou de 'revolutionaire betekenis' van de katholieke beweging 'tot haar volle recht' komen (18). De jaren 1950-1970 gelden als een sleutelperiode, waarin de vanzelfsprekende onderschikking van de geestelijke gezondheidszorg voor katholieken aan het geloof, of liever aan de kerkelijke leer, plaats maakte voor een onafhankelijke relatie. De voortrekkers van de beweging, vooruitstrevende theologen en sociale wetenschappers, hebben als 'geestelijke bevrijders' de ontwarring van die verstrengeling tweeweggebracht, aldus Westhoff.

De studie valt in vier zeer ongelijke delen uiteen, waarbij de omvang correspondeert met de aantallen vergaderingen van katholieke commissies en studiegroepen. Een bescheiden eerste deel beschrijft de aanzetten die voor de Tweede Wereldoorlog zijn gegeven tot vorming van eigen katholieke consultatiebureaus voor geestelijke gezondheidszorg, in navolging van neutrale initiatieven vanuit gemeenten en buitendiensten van psychiatrische ziekenhuizen. De motor achter de oprichting in 1930 van de mantelorganisatie van katholieke stichtingen en verenigingen op dit gebied, de rooms-katholieke Charitatieve vereniging voor geestelijke volksgezondheid, was psychiater Carel Kortenhofst, op wiens leven uitgebreid wordt ingegaan. Het tweede deel, over de jaren 1945-1952, beschrijft het tot stand komen aan het eind van die periode van het Katholiek nationaal bureau voor geestelijke gezondheidszorg. Onder leiding van de energieke econoom A. Bartels ontwikkelde dit bureau zich tot een effectieve lobby voor een roomse 'positieve' geestelijke gezondheidszorg, ofwel de preventie van geestelijke ongezondheid c.q. het bevorderen van geestelijke gezondheid. De immense delen drie en vier, die samen ruim driekwart van de studie beslaan, schetsen de perioden van respectievelijk uitbouw en bloei (1952-1960) van het katholieke geestelijke gezondheidsapparaat en van professionalisering en ontzuiling (1960-1972) ervan.

De ontwikkelingen in de laatste periode vormen een prachtig voorbeeld van 'omgekeerde zuilwerking': juist de vele katholieke initiatieven en activiteiten tot vernieuwing in eigen kring vormden de hefboom voor de ondergang. De secularisering spoelde simpelweg over de bezinning op het katholieke karakter van de zorg heen. Bij het opgaan van de katholieke mantelorganisatie en haar bureau in de neutrale koepel, het Nederlands centrum voor geestelijke volksgezondheid, van waaruit vervolgens de oprichting van de RIAGG's werd voorbereid,

was er nog weinig specifiek rooms te herkennen in de verleende hulp, of het moeten de activiteiten ten behoeve van in geestelijke nood verkerende priesters en religieuzen zijn geweest. Over de paus en zijn encycliek, die de geboorteregeling nog eens in felle bewoordingen afwees, haalden katholieke echtparen allang hun schouders op. Bisschop Bekkers had immers al in 1963 op de televisie gezegd dat deze zaken tot de eigen verantwoordelijkheid van de gehuwden behoorden. Daarmee deed hij eigenlijk niets anders dan het in de kring van geestelijke gezondheidswerkers heersende standpunt bisschoppelijk onderschrijven. De helden van deze studie — de psycholoog F. J. J. Buytendijk, de moraaltheoloog Hein Ruygers en de populaire radio-psychiater Kees Trimbos — hadden de geesten van biechtvaders en publiek toen al jaren bewerkt met hun ideaal van een 'gezonde' huwelijksbeleving.

Wat is de winst van de gekozen opzet? De auteur documenteert uiterst gedetailleerd alle stappen en stapjes die hebben geleid tot de opbouw van het katholieke zorgsysteem en bijbehorende denktanks op alle terreinen van de toenmalige geestelijke gezondheidszorg: van medisch opvoedkundige bureaus, huwelijksbureaus, psychiatrische voor- en nazorgdiensten en bureaus voor alcoholverslaafden tot speciale zielzorg voor 'de homoseksuele naaste' en psychotherapie voor geestelijk getormenteerde zielzorgers. Te gedetailleerd. Soms leest het boek als een samenvatting van de vele jaarverslagen en notulen die Westhoff heeft doorgewerkt. Moet de lezer werkelijk het fijne weten van al die verworpen voorstellen, voorbereidende bijeenkomsten en lobbybezoeken? Of erger, dat pastoor Bless op 13 augustus 1957 de audiëntie bij kardinaal Alfrink moest missen vanwege een stremming in het treinverkeer (327), zonder dat uit de tekst blijkt dat de uitkomst van die bespreking door diens afwezigheid ook maar enigszins afweek van wat anders uit de bus was gekomen? Het verhaal leest wat te veel als de *successtory* van de beweging en haar voortrekkers en te weinig als een kritische analyse. Vergelijken met de organisatorische aspecten komen de denkbeelden van de voormannen er bovendien bekaaid vanaf. Westhoff lijkt onvoldoende afstand te hebben gehouden van haar opdrachtgevers, die de 'geestelijke bevrijders' wellicht met een gedenkboek hebben willen eren. De voortreffelijke wetenschapster heeft zich, net als de brave katholieken voor hun 'bevrijding', aan de leiband laten leggen. Dat komt hinderlijk tot uiting in de maar liefst veertien pagina's lange levensschets van de netwerker en naamgever van het Kortenhorstfonds, waar echte 'helden' als de originele denker Trimbos het met een korte beschrijving moeten doen. Dit doet afbreuk aan het grote gewicht van deze studie.

Nelleke Bakker

M. J. van Lieburg, *'Met het beste wat men heeft en kent'. De geschiedenis van het Diaconessenhuis Utrecht 1844-1999* (Kampen: Kok, 2000, 400 blz., ISBN 90435 0173 5).

In dit gedenkboek schetst de auteur een gedegen beeld van anderhalve eeuw protestants christelijke gezondheidszorg aan de hand van het eerste Nederlandse Diaconessenhuis te Utrecht. De diaconessenbeweging streefde ernaar om op een zo breed mogelijk kerkelijk-sociaal terrein bezig te zijn, zoals de zending, het onderwijs, de bejaardenzorg en ook de gezondheidszorg. Het diaconessenhuis in Utrecht profileerde zich echter overwegend als ziekenhuis.

De aanzet tot oprichting van het Utrechtse huis kwam voort uit de kringen van de Réveilbeweging. Als voorbeeld diende het Duitse Diaconessenhuis te Kaiserswerth, dat niet alleen ziekenverpleging en medische behandeling bood, maar ook een belangrijke missionaire rol vervulde bij de verzorging van de zieken. In het inleidende hoofdstuk (11-58) geeft de